

Kelemen Lajos naplójának közzététele

Kelemen Lajos történettudós, az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárának egykori főigazgatója szellemi hagyatékát a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókja (Archivele Nationale Directia judeteana Cluj) őrzi. A Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégiuma támogatásával (2233/0372) elvégzett kutatómunka során feltárássra kerültek szerencsésen megmaradt naplói, melyekben az általa fontosnak vélt eseményeket megörökítette.

Kelemen Lajos legkorábbi naplója 1895-ben íródott. A marosvásárhelyi református kollégium ifjú tanulójaként kezdte meg naplója vezetését. (Amennyiben korábban is készített írásbeli feljegyzéseket, akkor azok vagy elvesztek, vagy lappanganak.) Naplóit nagy valószínűséggel évente vezette, a feltételes megfogalmazás használata azért történik, mert nem áll rendelkezésre minden esztendőről a legfontosabb eseményeket, történéseket megörökítő naplóbejegyzés.

A naplók történelmi hűséggel adják vissza a maguk korában bekövetkezett eseményeket, történéseket. Hűen tükrözik a 19. század végének, a 20. század elejének időszakát, hangulatát, nyelvezetét. Fényvetnek Marosvásárhely, az egykori kisváros, a helybeli református kollégium életének olyan részletekre, melyek nemcsak az olvasók, hanem a korszakkal foglalkozó kutatók számára is nyújthatnak megbízható, forrásértékű ismereteket.

Ugyanez a megállapítás vonatkozik a 20. századnak az első világháborúig terjedő időszakára is. Körvonalazódik a szellemi főváros, Kolozsvár kulturális és tudományos élete is. Kelemen Lajos egyszerre tanult és tanít. Egyetemi hallgatóként nevelője lett dr. Gidófalvy István kir. közjegyző kollégista fiának. Szemléletesen bepillantathatunk az egykori egyetem, az ott működő professzorok világába. Legalább ennyire érdekes és fontos munkahelye, az Egyetemi Könyvtár, majd az unitárius kollégium belső életének, kollégáinak, munkatársainak megjelenítése.

Témája miatt is a legérdekesebb és legmegragadóbb az első világháború eseményeinek nyomon követése, a civil társadalom szemszögéből való értékelése és az események korabeli levelek, újságok segítségével való bemutatása. Forrásértéke miatt külön figyelmet igényelnek azok az esztendők, amikor a román nemzeti törekvések politikai, katonai formában is megjelennek, és fokozatosan teret hódítanak Erdélyben.

Naplóbejegyzései révén részletgazdagon és sok, eddig ismeretlen adalék segítségével tárul elénk Románia közigazgatási berendezkedésének időszaka. Ami talán legalább ennyire fontos, szemléletes képet nyerhetünk arról, hogyan alakult át az erdélyi magyar tudományosság, közművelődés és oktatási rendszer, igazodva a megváltozott feltételrendszer követelményei közé. A korabeli kifejezéssel – impériumváltás – időszakát követő 30-as évek politikailag egyre nehezedő világát is elénk tárják a naplók.

Kelemen Lajos napló eredetileg egykori utolsó munkahelyén, az Unitárius Egyház Levéltárában voltak, onnan kerültek elszállításra állami őrizetbe. A Romániában lezajlott társadalmi-politikai változások utáni levéltárrendezés során kiderült, hogy maradt néhány évnapi napló, mely elkerülte a figyelmet. Ezek szerves részei az állami levéltárban őrzötteknek. Ezekkel kiegészülve – a lappangó, vagy eltűnt évek naplóit leszámítva – rendelkezésünkre áll az 1895 és 1938 közötti naplóbejegyzések több vaskos kötetet kitevő kézírásos anyaga.

Az erdélyi – és ezen belül is a kolozsvári – magyarság életében a 19. század fordulója és a 20. század első fele közé eső történelmi, gazdasági, közművelődési és kulturális eseményeik jobb megismerése, az összefüggések átlátása és hiteles, megbízható ismeretanyag megszerzése érdekében elengedhetetlen adalék Kelemen Lajos történettudós, levéltáros naplójának közzététele.

Kelemen Lajos élete és munkássága

Kelemen Lajos, Erdély legendás levéltárosa 1877. szeptember 30-án született Marosvásárhelyen, Székely kisbirtokos nemesi családból származott. Édesapja, nagyernyei Kelemen Miklós a marosvásárhelyi királyi Ítéző Táblánál volt törvénytudós irodatiszt. Édesanyja, albisi Csomoss Janka három fiú- és három leánygyermeknek adott életet.

Egész további életében, pályaválasztásában meghatározóak voltak azok az esztendők, melyeket szülővárosában, és az ottani Református Kollégiumban töltött. Kedves latintanára, Koncz József még jobban elmélyítette benne a történelem iránti érdeklődést. A múlt megismerésére anyai nagyapja, albisi Csomoss Miklós, volt 48-as honvéd elbeszélései és olvasmányélményei már korábban ösztönözték. Egész további életét befolyásolta Orbán Balázs: *Székelyföld leírása* és Kőváry László: *Erdély régiségei* című munkájának a megismerése. A letűnt korok emlékei kutatásának vágya indította először felfedezőútra a negyedik gimnazista diákot. Kirándulócsoportot szervezett és Orbán Balázs példáján felbuzdulva, gyalogszerrel járta Erdély falva-

it, hogy történetüket megismerje és néprajzi, valamint művészeti értékeiket felfedezze. Így talált rá 1894-ben osztálytársával, ribicei Nemes Ödönnel az ádámosi unitárius templomban Magyarország legrégebb évszámós (1526) mennyezetfestményére.

A levéltári kutatást családi levelesládájuk olvasásával kezdte el. Egykori tanuló társával, Biás Istvánnal megvizsgálta a vásárhelyi szabó és szűcs ipartársulatok régi okleveleit és számadáskönyveit. Közülük egyet, a szűcs céh 1608. évi kiváltságlevelét lemásolta és beküldte Kolozsvárra Szádeczky Kardoss Lajos egyetemi tanárnak, hogy közölné a *Székely Oklevéltárban*.

Az érettségi vizsgáján megjelenő Szádeczky tanár úr visszaemlékezett a kutatódiákra, és tudását tapasztalva biztatta ez irányú továbbtanulásra. Ennek eredményeként is Kelemen Lajos 1896 őszén beiratkozott a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem történelem-földrajz szakára. Szádeczky Lajos támogatásával az általa megismert „egyik legjobb ember”, dr. Gidófalvy István királyi közjegyző családjához került házitánítónak. Így végezhetette el 1901-ben az egyete-

met, hogy közben nevelőként tartotta el magát. Az egyetemi évek alatt különösen Gergely Sámuelről tanult sokat, aki Teleki Mihály levelezését rendezte sajtó alá.

1902-ben Gidófalvy István ajánlására jutott be az Erdélyi Múzeum Könyvtárába, Erdélyi Pál igazgató keze alá, napidíjasként. A következő esztendőben az Egyetemi Könyvtár napidíjasaként állami szolgálatba került át. Először a Hírlapkönyvtárnál, majd a Régi Magyar Könyvtárnál, később az Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattáránál dolgozott. Itt módja volt megismerni a meglévő és a beérkező levéltári anyagot is. Végleges kinevezése azonban egyre késlekedett. Ezért 1907 májusában elfogadta a kolozsvári Unitárius Kollégium harmadszori felkérését, s ennek tanára lett. Itt működött egészen 1918. május 1-jéig. Egyháza levéltárosának is megválasztották.

1910. július 31-én megnősült. Feleségét, bölöni Mikó Erzsébetet boldog házasságuk tízéves évfordulóján temette el.

Kollégiumi tanársága idején, 1908 őszén az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) tikárának választotta. Ezt a munkakört megszakitás nélkül 1921 végéig töltötte be. Ekkor formailag lemondott ugyan, de helyettesítőként 1927 júliusáig titkároskodott Ekkor a román egyetem hírhedt dékánja, Onisifor Ghibu nyomására távozni kényszerült.

1918. május 1-jétől, mint szolgálattételre berendelt állami középiskolai tanár ismét az Egyetemi Könyvtár, illetve az Erdélyi Múzeum Levéltára munkatársa lett. Kolozsvárt ez év karácsonyán megszállták a románok. Az Egyetemi Könyvtárat 1919. május 12-én vették át. A magyar alkalmazottak mindent megtettek az Erdélyi Múzeum-Egyesület páratlan gyűjteményeinek megmentéséért. Az időközben kiadott hivatalos rendelettel szemben azonban tehetetlennek bizonyultak. A hivatalos impériumváltás után az itt dolgozókat – Kelemen Lajossal együtt – eskütelre kötelezték. 1920 szeptemberétől egészen nyugdíjazásáig, 1938. január 1-jéig itt dolgozhatott. A második bécsi döntés után múzeumi és levéltári főigazgatóként került vissza régi munkakörébe. Korhatár alapján 1942. július 1-jétől formailag ismét nyugdíjba vonult ugyan, de továbbra is megbízást kapott a főigazgatói és levéltári munkakör ellátására.

Mindezek mellett tanított a kolozsvári Református Tanárképzőben, a református Teológiai Akadémián, az unitárius Teológiai Akadémián, a katolikus Szent József főnevelő intézet szemináriumában, tudományos előadásokat tartott szabadegyetemen és számtalan EME rendezvényen.

1908-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság, 1910-ben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság választotta tagjává. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1927-ben fogadta igazgató-választmányi tagjául. 1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett. (Ezt a címet 1947 után visszavonták ugyan, de 1962-ben, felülvizsgálva a korábbi döntést, munkássága elismeréseként rendes tagnak választották meg.) Számtalan társadalmi feladatot is vállalt: az Erdélyi Népmívelési Bizottság; a Könyv és Levéltárosok Egyesülete, az Országos Cserkész Főtanács, az Unitárius Irodalmi Társaság elnökségében, a Magyarországi Unitárius Egyház fő- és képviselő tanácsának tagjaként, a Kolozs-Dobokai Egyházkör egyik felügyelő gondnokaként és az Unitárius Egyház főgondnokaként.

Életének főműve az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára. Amikor odakerült, 40 ezer darabot számláló gyűjtemény volt csupán, ami 1918-ig közel félmillióssá nőtt. 1944-ben pedig állománya már megközelítette a 600 ezres darabszámot. Amikor a Román Szocialista Köztársaság Akadémiája Történeti Levéltárként átvette, már milliós nagyságrendről beszélhettek. Hogyan sikerülhetett ezt a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt létrehozni? „Személyes rábeszéléssel, tanítványai, barátai, tisztelői mozgósításával, széles körű ismeretsége felhasználásával, a napilapokban fáradhatatlan hírve-

réssel. Az adományok jelentőségének nyilvános ismeretetésével, méltatásával, kezdve a legnagyobb erdélyi családi levéltárak akkori tulajdonosain a néhány levélből álló gyűjteményecskék birtokosaig sok-sok embert rávett arra, hogy az erdélyi múlt írásbeliségének anyagába tartozó egyéni vagy családi gyűjteményt megőrzés végett a múzeumi levéltárnak adja át” – írta legközvetlenebb tanítványa, Szabó T. Attila nyelvészprofesszor.

Írásainak: forrásközlések; tanulmányok, cikkek, könyvek, adatközlések bibliográfiája több mint 400 címszót tesz ki és felöleli a helytörténet, a politikatörténet, a művelődés-, művészet-, egyház- és gazdaságtörténet, a régészet, a néprajz, a múzeum-, könyvtár- és levéltártörténet témaköreit. Mindezek dacára azt kell mondanunk, hogy tudásának csak egy részét tudta megismerni és közkinccsé tenni. Idejének legnagyobb részét elvette mások kutatásainak segítése, a mások számára történő adatgyűjtés – és a legprózaibb ok: a mindennapi megélhetés biztosítása. Barátai, tanítványai vásároltak számára élelmiszert, főleg gyümölcsöt, s ha kellett sálat, télikabátot is.

Elsőként megjelent tudományos munkája a *Marosszéki határnevek XVI. és a XVII. századból* című forrásközlése volt, mely 1897-ben jelent meg a Székely Oklevéltár VI. kötetében. Nagyobb munkájaként először a *Kolozsvári Kalauz* jelent meg 1902-ben, mely három kiadást is megért. Jelentősebb kötetei voltak még: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület múltja és jelene* (Kolozsvár 1909), *Újabb adattár a vargyasi Dániel-család történetéhez* (Kolozsvár 1913), *Hermányi Dienes József emlékiratai* (Kolozsvár 1925), *Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa emlékirata 1848–49-es élményeiről* (Kolozsvár 1931).

Néhány kiragadott példa 400 publikációjából: A *kolozsvári Bethlen-bástya történetéhez* (Erdélyi Múzeum 1905), *Bod Péter levelei* (Erdélyi Múzeum 1907), *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1707-ben* (Az Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője, 1907–08), *Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez* (Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából. Kolozsvár 1916). A *kolozsvári Szent Mihály templom tornyai* (A kolozsvári Szent Mihály egyház című füzetben. Kolozsvár 1924). A *legrégibb erdélyi magyar hímes oszlopok* (az Erdélyi Almanach című kiadványban. Bp. 1925), *Biserica Sf. Mihail din Cluj* (Boabe de grau 1933), *Kolozsvári műemlék-krónika* (Páztortúz 1938). *Kolozsvár közvetlen környékének történelmi- és műemlékei* (Kolozsvári Szemle 1943).

Még életében megérhette, hogy barátai, tanítványai emlékkönyvvel tiszteltek munkássága és személyisége előtt. Eredetileg a 70. születésnapjára (1947) szánták ennek kiadását, de akkor nem jelenhetett meg. A már kinyomtatott tanulmányok különlenyomatként kerülhettek csak forgalomba. Ezekből Szabó T. Attila 5 példányt bekötetett. Az „igazi” emlékkönyv születésének 80. évfordulójára vált kiadhatóvá. Ebben magyar, román és száz történetesek tanulmányai is megjelentek, alátámasztva azt a kelemen megállapítást, hogy „Erdély története a magyarok, a románok és a szászok közös múltja”

Életének utolsó szakaszában kedvelt időtöltése volt a városnéző séta. Érdeklődőket, bel- és külföldieket kalauzolt végig a történelmi Kolozsvár utcáin és az „Erdélyi Panteonban”, a Házsongárdi temetőben.

Hosszas, súlyos betegeskedés után 1963. július 29-én hunyt el Kolozsváron.

16 jelentős munkája maradt kéziratban. Ezek közül kiemelendő a Székely Oklevéltár IX. kötete számára végzett adatgyűjtése, az Erdélyi Múzeum kézirattárának ismertetése és Kolozsvár legrégebb polgárkönyvének (1589–1614) teljes másolata. Kéziratban maradt munkái közé számíthatjuk emlékiratainak tekinthető naplóját is.

Kiss András
ny. levéltáros

Kelemen Albert (1844–1912)

Az 1800-as évek második felében élt, Marosszentkirályon, 1844. november 4-én született **Kelemen Albert azon unitárius lelkészek közé tartozott, akik az 1848-as szabadságharc elbukását követő nehéz, megpróbáló időben szentelték életüket az Egyház szolgálatára.**

Életrajzával alig-alig találkozunk.

A vele foglalkozó kevés számú irodalom a Keresztény Magvetőben, az Unitárius Egyház és az Egyháztársadalom című lapokban – halála évében – jelent meg.

A Keresztény Magvető (1912. 82. old.) a szerző nevének feltüntetése nélkül, majd Ürmösi Kálmán neve alatt közli – vázlatos – életrajzi adatait. Ezt megismételi Szinnyi József; „Magyar írók élete és munkái” (1890–1914) sorozatában, de találunk emlékeztést az Egyháztársadalom című lapban Fazakas Lajostól (1912. 91. old.) és egy ismeretlen szerzőtől az Unitárius Közlönyben (1906. 151. old.) „A marosi unitárius egyházkör vezetői” cím alatt.

Kelemen Albert **apja István, Szabédon szolgált lelkész** (1812–1876) a marosi egyházkör jegyzője volt, ki a szabédi nagy tűzvész után a templom és az egyházközség épületeinek újjáépítésével iratkozott föl az „építő” lelkészek sorába.

Anyja neve Kádár Anna volt.

Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron abban az unitárius iskolában kezdte, ahol Beke György „Régi erdélyi iskolák” című (1989) munkájában elismerően hangoztatta, hogy az „a nép kezdeményezésére és a nép költségén épült föl” – majd Kolozsvárt fejezte be 1863-ban.

Amint a Keresztény Magvető – Kelemen Alberttal foglalkozó cikke – írja (1912. 82. old.) a papi pályára lépő ifjaknak nem volt kötelező az érettségi vizsga. Ők e vizsga letétele nélkül folytathatták tanulmányaikat a Papnevelő Intézetben. Kelemen Albert azonban e vizsgát is letette s már mint az említett intézet I. éves növendéke, előbb az elemi osztályok, majd a felsőbb osztályok köztanítója lett.

A papi szigorlat letételét követő évben (1868) Marosszentkirály – Marosvásárhely lelkészeként kezdte meg hivatalos egyházi szolgálatát. Mivel Marosszentkirály unitárius lakóinak túlnyomó többsége áttelepült a közvetlen szomszédságában levő Marosvásárhelyre, 1895-ben Kelemen Albert is követte híveit az akkor már városnak számító szomszédos településre. Itt lelkészi irodáját Derzsi Jánosnak, lelkészi lakás céljára hagyományozott épületében rendezte be.

Marosvásárhelyen két legfőbb segítőtársa az akkori gondnok, Fekete Gábor és Csongvai Lajos pénztáros volt, akikkel egyetértve megvásárolta az ún. „Korda-házat” a hozzá tartozó nagykiterjedésű telekkel együtt. Ezzel megvetette az egyházközség anyagi alapját, hiszen, – amint Ürmösi Kálmán följegyezte – a Vásárhelyre beköltöző környékbeli lakosság a telkek árát jelentősen megemelte.

Kelemen Albert 1876-tól a marosi egyházkör jegyzője, majd Farkas György (1880–1882) utódjaként, – **30 évig – a marosi kör esperese volt.** Tagja volt az Egyházi Képviselő Tanácsnak és a Zsinati Főtanácsnak, de betöltötte az akkor

még gyakorlatban lévő „főköz-ügyigazgató” tisztséget is.

Nevéhez fűződik az ún. „számadási napló”, mai néven „pénztárnapló” és a „lelkészi emlékeztető” bevezetése, de Végh Mihály egyházi és püspöki titkár, valamint Gál Kelemen, a Kolozsvári Kollégium igazgatója közreműködésével összeállította az egyházi törvényeket is. Erről sem Toth György, Sem Lőrincz Ernő hazai jogtudósok nem tettek említést. Valószínűleg azért, mert az **említett összeállítás nem került kiadásra** és azt sem tudni, hogy a kéziratosszerű összeállítás egyáltalán fennmaradt-e?

Kelemen Albert nemcsak az egyházi adminisztrációból vette ki részét. Tagja volt a Maros-Torda Megyei törvényhatósági bizottságnak és mint ilyen a szakbizottságokban fejtette ki tevékenységét.

Egyházközeleti munkásságát az egyházi lapokban fejtette ki. Írt a Keresztény Magvetőbe, az Unitárius Egyházba, az Unitárius Közlönybe és az Unitárius Szószékbe. Ismertebb munkái: **„Eklézsiáink pénzvagyona kezeléséről”** (L. Szinnyi József), – **„Egyházunk igazgatása és lelkészeink”** (Unitárius Egyház 1906. július) – **„Derzsi János emlékezete”** (Unitárius Egyház 1911. október) – **„Miben áll a keresztény szív igazsága”** (Unitárius Szószék 1896) – cím alatt jelentek meg. Szinnyi tudósít egy **„A vallástanítás reformja a nép- és a vasárnapi iskolában”** című munkájáról és a Dávid Ferenc egyetbeli szerepléséről, ahol Derzsi János életútját mutatta be.

Ami Kelemen Albert családi életét illeti: kétszer nősült. Első felesége pusztakamarási Kiss Julianna, korán elhalálozva öt kiskorú gyermeket hagyott maga után. Második felesége szentgericei Gál Kata, Gál Zsigmond és Jakab Agnes leánya volt. Ebből a házasságból négy gyermek született.

Ürmösi Kálmán Kelemen Albert jellemvonásaként a kitartást, a pontos hivatali köteleességteljesítést, a józanságot és a történelmi múltra való építést emelte ki.

1912-ben, amikor pár évi betegeskedés után a javulás útjára lépett, hirtelen bekövetkezett halálával nemcsak szolgatársait, de a nagyközönséget is meglepte. Temetésén jelen volt Marosvásárhely lakossága, osztály és felekezeti különbség nélkül. A gyászszertartáson részt vettek a különböző hivatalok vezetői, a felekezetek papjai, a marosvásárhelyi háziezred tisztikara, a katonai iskola tanárai – az Egyházi Képviselő Tanács képviselőjében Boros György akkori egyházi főjegyző és Vári Albert hittantanár. A háznál Ürmösi Kálmán és Vári Albert, a sírnál Boros György és Fazakas Lajos nyárádszentmárton-csikfalvi lelkész búcsúztatta.

Ma amikor a változó körülmények újabb és újabb egyházi törvényeket hívnak életre, és sokan feledik, hogy „a törvényeket nem bírálni, hanem betartani kell” – kegyelettel idézzük annak a Kelemen Albertnak emlékét, aki nemcsak a korabeli törvények összeállításában jeleskedett, de jó példával járt elő azok alkalmazásában is.

Ebben nemcsak lelkésztársai elismerését váltotta ki, hanem az utókor megbecsülését is.

Kelemen Miklós